

HEXAMETRUL DACTILIC

Teorie și exerciții

1. Versurile clasice latinești și grecești nu au rimă, ci se bazează în întregime pe ritm. Ritmul poate fi definit ca alternanța regulată de silabe lungi și scurte, precum și de silabe accentuate și neaccentuate.
2. Există mai multe tipuri de versuri:
  - Versuri construite în întregime pe baza unui anumit picior metric (hexametru dactilic);
  - Poezii în care fiecare vers are aceeași structură (dar nu neapărat un singur picior metric de bază – endecasilabul falecian);
  - Poezii alcătuite din strofe care au aceeași structură (strofa safică, strofa asclepiadă etc.);
  - Strofe libere (corurile de tragedie) care pornesc, în genere, de la același picior metric.

Convenție: în cele ce urmează, o *silabă* lungă va fi notată prin L, o *silabă* scurtă prin S.

3. Hexametru dactilic este un vers alcătuit astfel:

5 picioare complete care sunt dactili (LSS) sau spondei (LL), la care se adaugă un ultim picior trunchiat, în esență troheu (LS), care însă poate fi substituit prin spondeu (LL).

Spondeul (LL) este o substituție a dactilului (LSS), care este piciorul de bază pentru hexametru.

Exerciții:

- A. Faceți schema hexametruului, folosind următoarele semne convenționale:

- – pentru o silabă lungă;
- ˘ pentru o silabă scurtă;
- ˘˘ pentru o poziție care poate fi ocupată fie de o silabă lungă, fie de una scurtă (în termeni latinești, *anceps*);
- ˘˘˘ pentru două silabe scurte care pot fi substituite printr-una lungă.

- B. Faptul că dactilul, LSS, este substituibil prin spondeu, LL, înseamnă că o silabă lungă avea o durată de ..... ori mai mare decât una scurtă.

4. Pentru a realiza schema metrică a unui vers, primul pas este stabilirea silabelor. Atenție! Din punct de vedere metric, un vers nu este o succesiune de cuvinte, ci de foneme. Regulile de despărțire în silabe sunt, în esență, aceleași pentru limbile indo-europene. Iată-le pe cele mai importante.

- În succesiunea vocală-consoană-vocală (V-C-V), consoana este inclusă în silaba a doua. JUSTIFICARE: Este mai ușor pentru aparatul fonator să articuleze o silabă care începe cu consoană, decât una care se termină în consoană (vă puteți testa).
- În succesiunea V-C-C-V, cele două consoane se separă, rezultând două silabe: V-C și C-V.
- În succesiunea V-C-C-C-V, cele trei consoane se separă. În genere, prima consoană rămâne în prima silabă, celelalte două în silaba a doua: V-C, C-C-V. Există, însă, excepții.
- Unele grupuri consonantice pot fi pronunțate împreună, altele însă nu. Așadar, situația descrisă la punctul precedent poate fi rezolvată și V-C-C, C-V, dacă primele două consoane alcătuiesc un astfel de grup.

- C. Selectați grupurile consonantice care credeți că se pot pronunța împreună, în aceeași silabă: CL, LC, PT (în latină, nu în română), TP, BR, RB, RL, LR, GR, RG

- D. Extrageți o regulă pentru aceste grupuri consonantice, bazându-vă pe descrierea fonetică a celor două consoane (aspirate, șuierătoare etc.).

E. Găsiți echivalentul latinesc al formulei dobândite la punctul D. Este o expresie alcătuită din două adjective la feminin, conectate prin prepoziția *cum*:
Se pot pronunța împreună grupurile consonantice alcătuite dintr-o consoană ..... și una ..... (în latină M __ A CVM L ____ A).

Aceste grupuri consonantice pot fi împărțite (conform regulii V-C-C-V) sau pot fi tratate ca o singură consoană (conform regulii V-C-V), în funcție de necesitățile metrice.

5. Iată un model de împărțire în silabe a unui hexametru:

Postquam res Asiae Priamique euertere gentem

Post-quam-re-sA-si-ae-Pri-a-mi-qu(e)e-uer-te-re-gen-tem

Fenomenul petrecut la întâlnirea cuvântului *Priamique* cu *euertere* poartă numele de eliziune a vocalei.

- F. Definiți, cu cuvintele voastre, eliziunea.

Remarcați și separarea *re-sA* (conform regulii V-C-V, care NU ține seama de cuvinte, ci strict de succesiunea sunetelor).

Consoanele duble (-ss-, -rr-, -mm- etc.) se tratează ca DOUĂ consoane!

- G. Împărțiți în silabe:

immeritam uisum superis, cecidi~~que~~que superbum

- H. Realizați eliziunile și împărțiți în silabe:

diuersa exsilia et desertas quaerere terras

6. Silabe terminate în consoană poartă denumirea de silabe **închise**, cele terminate în vocală sunt silabe **deschise**.

Regulă de bază: **SILABELE ÎNCHISE SUNT OBLIGATORIU LUNGI.**

Regulă de bază: CANTITATEA SILABELOR **DESCHISE** DEPINDE DE CANTITATEA VOCALEI SAU A DIFTONGULUI CARE ALCĂTUIEȘTE CENTRUL SILABEI, NU ARE NIMIC DE-A FACE CU NUMĂRUL DE CONSOANE INCLUSE ÎN SILABA RESPECTIVĂ.

	Silabe închise	Silabe deschise
... cu vocală lungă (sau diftong):	L	L
... cu vocală scurtă:	L	S

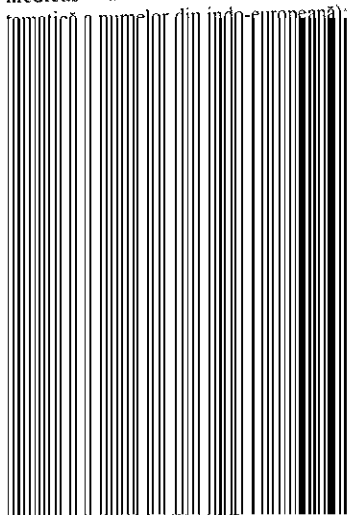
Pentru a afla cantitatea unei vocale, se folosește dicționarul (pentru vocalele din radical), precum și un set de reguli care guvernează terminațiile numelor și verbelor. Iată două reguli importante:

I. Vocalis ante uocalem breuior fit. Găsiți echivalentul românesc al acestei reguli.

- De asemenea, orice consoană finală a unui cuvânt latinesc, cu excepția consoanei -s, SCURTEAZĂ vocala de dinaintea ei:

facit, vir, puer, non, ut, per, hoc – toate aceste cuvinte au ultima vocală SCURTĂ, din pricina influenței consoanelor finale;

medicus – are ultima vocală SCURTĂ, dar nu din pricina influenței lui -s, ci de la natură (vocala tonometrică a numelor din indo-europeană):

cum sociis natoque penatibus et magnis dis

cum-so-ci-is-na-to-que-pe-na-ti-bu-set-mag-nis-dis

a. identificarea silabelor închise, L:

L-so-ci-L-na-to-que-pe-na-ti-bu-L-L-L-L

b. reguli speciale pentru cantitatea vocalelor din silabele rămase:

L-so-S(uocalis ante uocalem breuior fit)-L-na-to-que-pe-na-ti-bu-L-L-L-L

c. tips and tricks:

L-S(altfel nu intră în hexametru)-S-L-na-to-que-pe-na-ti-bu-L-L-L-L

L-S-S L-S-S L-L L-L L-S-S L-S

Există, aparent, două poziții care satisfac regulile 1-3. După sfârșitul cuvântului *contrahimus* (piciorul 2) și după *uiros* (piciorul 3). Cu toate acestea, este interzis ca encliticul *-que* să fie separat, prin cezurare, de cuvântul care-i furnizează accentul de encliză, așa că singura posibilitate rămâne cea de-a doua. Iată scandarea (silabele accentuate sunt scrise cu majuscule):

CONtrahIMUSque uiROS (cezură). Vix PRIm(a) inCEperat AESTas

M. Verificați schema metrică a versului precedent, respectând toți pașii. Justificați cantitatea fiecărei silabe. Nu uitați eliziunea.

Denumirea cezurilor: cezurile din picioarele 2,3,4 descrise mai sus poartă denumiri de origine greacă, alcătuite din trei elemente:

Tri-(h)emi-meră: cezură plasată după a treia jumătate de picior (în greacă *meros*), cu alte cuvinte după silaba accentuată din piciorul nr. 2.

N. Explicați denumirile celorlalte două cezuri, pent(h)emimeră, hep(h)tr(h)emimeră. Identificați cezura din versul dat drept model mai sus.

11. Există cazuri, foarte numeroase la Homer, ceva mai puține în poezia latină, în care se folosește o cezură care nu mai scindează piciorul în jumătăți egale (L S-S sau L L) ci într-un troheu și o silabă scurtă (L-S S). Această cezură poate apărea numai în piciorul al 3-lea, evident dacă acesta este dactil. Poartă denumirea de *cezură trohaică* sau, cu o expresie greacă, *kata ton triton trochaion* (după cel de-al treilea troheu).

INfandUM reGIna (cezură) iuBES renoVAre doLOrem

12. Combinarea cezurilor. Conform principiului citat mai sus, acela că versul trebuie împărțit într-un mod cât mai egal cu puțință, cezurile triemimeră și heptemimeră sunt, adesea, combinate. Astfel, versul este împărțit în trei segmente comparabile ca lungime. Cât privește cezurile pentemimeră și trohaică, acestea sunt, oricum, plasate aproximativ la mijlocul versului.

Iată un vers în care se evidențiază cezurile triemimeră și heptemimeră combinate:

INcerTI (C3) quo FAta feRANT (C7), ubi SiSTere Detur

O. Identificați, la rândul vostru, cele două cezuri combinate în versul: et campos ubi Troia fuit. Feror exsul in altum

Atenție! Combinarea cezurilor triemimeră și heptemimeră nu este obligatorie. Este adevărat că, în poezia latină clasică, ele nu apar decât foarte rar (la Ovidius, practic, niciodată) separate una de cealaltă, însă în poezia greacă și cea latină pre-clasică (vezi Lucretius) și catulliană, este cu puțință.

13. Funcțiile cezurilor.

P. Versul citat ca model mai sus, la punctul 11, are o dublă posibilitate de cezurare. O variantă – cezura trohaică – a fost deja evidențiată. Identificați-o pe cealaltă.

Uneori, precum în cazul versului de mai sus, se pune problema alegerii între două variante de cezurare. Iată câteva recomandări (nu reguli):

- În poezia homerică în mod special, în hexametru greci în genere și chiar în poezia latină a începuturilor, funcția principală a cezurii este de a *segmenta versul într-un mod care să-i evidențieze structura sintactică*, pentru a ajuta la memorarea și redarea lui. Adesea, cezurile apar în locul semnelor majore de punctuație, așadar semnalează întreruperi în discurs și schimbarea ideii. Conform acestui principiu, este preferabil să evitați variantele de cezurare care:

- despart adjectivul de substantivul cu care se acordă;
- despart conjuncția de propoziția pe care o introduce;
- despart encliticul *-que* de cuvântul care-i oferă accentul de encliză;
- în genere, despart cuvinte care fac parte din aceeași sintagmă.

- Pe de altă parte, în multe versuri, cezurile au un anumit *rol stilistic* – în principal, acela de a pune în evidență anumite cuvinte cheie ale pasajului respectiv. Autori precum Ovidius se folosesc în repetate rânduri de acest potențial al cezurii. Așadar, într-o analiză stilistică, sau în cazul versurilor cu posibilități multiple de cezurare, țineți cont și de acest rol.

Q. Traduceți versul de la exercițiul P. Optați pentru una dintre cele două variante de cezurare și argumentați.

Schema metrică a unui vers este o chestiune precisă, care nu admite ambiguități. Nu același lucru se poate spune despre cezurare – aceasta ține, într-o oarecare măsură, de interpretarea pe care o dați pasajului respectiv.

Țineți cont, de asemenea, că în hexametrul poate apărea, în genere în combinație cu una dintre cezurile principale, o a cincea segmentare, numită *dierезă bucolică*. Această separă primele patru picioare de ultimele două (mai ales când, așa cum se întâmplă adesea, ultimele două picioare conțin o formulă fixă – ca la Homer – sau un nume propriu).

14. Eliziuni speciale.

Din pricina particularităților de pronunțare ale limbii latine, putem întâlni în vers situații aparent aberante:

a. Din câte ne putem da seama, atunci când se afla pe ultima poziție în cuvânt, după o vocală, consoana -M nu făcea decât să nazalizeze vocala respectivă, iar ea însăși era foarte slab articulată (comparați cu situația din limba franceză actuală). Așadar, din punct de vedere fonetic, cuvântul nu se termina propriu-zis într-o consoană, ci într-o vocală nazalizată, care se elida, dacă următorul cuvânt din vers începea tot cu o vocală:

AUspiciBUS (C3) coepTOR(um) opeRUM (C7), superOque niTENtem
sau

HOSpiti(um) ANtiQVVM (C5) TroiAE sociIque peNates

Fără aceste eliziuni, versurile nu se încadrează în schema fixă a hexametrelor!

b. Așa cum știm și dintr-o poezie a lui Catullus H- inițial nu se pronunța! În consecință, dacă un cuvânt care se termina în vocală era urmat de unul care începea cu H-, se producea eliziunea.

TERTia SED postQUAM (C5) maIOr(e h)asTIlia Nisu

În aceeași ordine de idei, H- inițial nu contează, practic, drept consoană. În consecință, o structură de tipul V-C-H-V este tratată ca și cum ar fi vorba de o singură consoană între două vocale (altfel spus, H- nu face poziție).

R. Scandați versul următor, ținând seama de remarcele de mai sus:

Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia

Câteodată, se poate întâmpla ca nici –S final să nu conteze drept consoană, și deci să nu închidă silaba. În general, edițiile semnalează acest lucru, eliminând litera finală din cuvânt (S) și înlocuind-o cu un apostrof.

c. În sintagme care conțin un adjectiv sau substantiv urmat de formele verbului *esse* la persoana a II-a sau a III-a singular, se evidențiază un fenomen special de pronunție, numit *afereză*. Afereza este opusul eliziunii, prin aceea că vocala elidată nu este vocala finală a primului cuvânt, ci vocala inițială a formei verbale (e). Unele ediții semnalează acest lucru prin grafii de tipul *mirandumst* (= *mirandum est*) sau chiar *acutus's* (= *acutus es*).

15. De asemenea, țineți cont de cazurile în care sonantele “I” sau “V” apar în *poziție consonantică* (mai ales la începutul cuvintelor). Cuvinte precum *iacio*, *iaceo*, *iam*, *iuventus*, *iecur* NU încep cu vocală, ci, din punct de vedere metric, cu o CONSOANĂ. În aceste cazuri, “I” și “V” NU fac silabă separată și NU se elidează. De asemenea, o structură de tipul V-C-I-V contează drept V-C-C-V, deci se silabează V-C I-V și furnizează o primă silabă închisă și, deci, lungă (veți exemplifica această regulă în versurile de la exercițiul final).

16. Situațiile speciale (lungiri, scurtări, licențe poetice etc.) vor fi discutate pe măsură ce sunt întâlnite în texte.

S. Faceți schema metrică completă (inclusiv varianta de cezurare preferată) pentru următoarele versuri. De asemenea, oferiți o variantă de traducere și o discuție a rolului cezurilor.

**Quid miserum, Aenea, laceras? Iam parce sepulto,
parce pias scelerare manus. Non me tibi Troia
externum tulit aut cruor hic de stipite manat.
Heu fuge crudeles terras, fuge litus auarum:
nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea textit
telorum seges et iaculis increuit acutis.**

Recapitularea pașilor:

1. Evidențierea eliziunilor: întâlniri de vocale(/diftongi), vocale despărțite de –M, de H-, eventual de –S, formele *es* și *est*.
2. Despărțire în silabe.
3. Selectarea silabelor închise – lungi.
4. Situații în care se poate deduce cantitatea silabelor deschise (terminații, tips and tricks).
5. Folosirea dicționarului pentru silabele din radical.
6. Separarea celor șase picioare (implicit, plasarea accentelor).
7. Identificarea locurilor în care pot apărea cezuri.
8. Alegerea unei posibilități de cezurare (justificată sintactic și/sau stilistic).

FELICITĂRI! DE-ACUM ȘTIȚI SĂ SCANDAȚI!